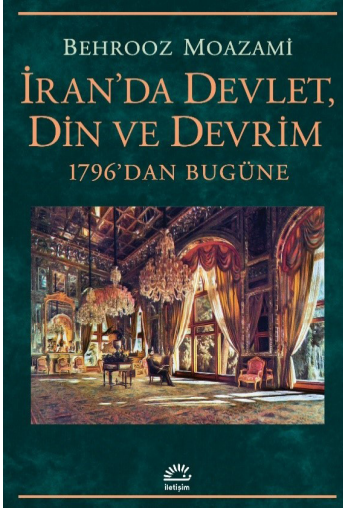

**BEHROOZ MOAZAMİ, İRAN'DA DEVLET, DİN VE DEVRİM:
1796'DAN BUGÜNE, ÇEV. BAHAR BİLGEN, İLETİŞİM YAYINLARI,
İSTANBUL 2018, 320 S.***

*Behrooz Moazami, State, Religion and Revolution in Iran: 1796 to the Present,
Trans. Bahar Bilgen, Iletisim Publishing, Istanbul 2018, 320 pgs.*

Ahmet ÇIRAKOĞLU**

Loyola Üniversitesi'nde kurucusu olduğu Ortadoğu Barış Araştırmaları Programı direktörlüğünü yapan ve aynı üniversitenin Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak akademik çalışmalarını sürdüren Behrooz Moazami, "The Making of the State, Religion, and the Islamic Revolution in Iran (1796-1979)" isimli teziyle 2004 yılında Albert Salomon Memorial Award in Sociology ödülünü almıştır. İnceleme konumuzu oluşturan eseri yazmadan önce de devletin oluşumu, dinin kurumsallaşması, toplumsal hareketlerin İslamileşmesi

ve toplumsal hareketlerde dinin rolünü açıklamaya çalışan yazar; "The Ulema and the Nationalization of Religious Morality in Iran, 1925-1963", "The Islamization of Social Movements and the Revolution in Iran, 1963-1979" ve "Rethinking the Role of Religion in Iran's History and Politics, 1796-1979" isimli makaleleri kaleme almıştır. Moazami'nin bahsi geçen çalışmalarından da izler barındıran bu eserde ise tarihi süreç içerisinde İran'da modern devletin oluşumu ele alınmakta ve kitlesel bir halk hareketi olarak başlayan 1979 Protestoları'nın aniden İslami karaktere bürünmesi tartışılmaktadır. Bu tartışma aracılığıyla yazar, İran İslam Devrimi'ndeki sert dönüşümü anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu açıdan yazarın İslam Devrimi'nin meydana gelişini, dönemin istikrarsız konjonktürüyle bağlantılı bir şekilde ele aldığı ifade edilebilir.

* Geliş Tarihi: 14.02.2019 – Kabul Tarihi: 19.03.2019

** Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: irday.geruri@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5491-1780.

İran İslam Devrimi'nin kitlesel ve demokratik yanını vurgulayan Moazami, İran hakkındaki genel kabulleri bir kenara bırakarak söz konusu devrimin hala son bulmadığını savunmaktadır. Yazar, bu görüşünü de bölgenin ve İran'ın mevcut istikrarsız yapısına atıf yaparak temellendirmektedir. Kitabın başlıca amacı, İran'a dair alışlagelmiş din ve devlet tarihi yaklaşımlarına alternatif analizler ortaya koymak ve tarihi süreç içerisinde yaşanan siyasal dönüşümlere ilişkin kuramsal bir bakış açısı sunmaktır. Bu noktada yazar, devletin oluşumu ve dinin kurumsallaşması arasındaki ilişkiyi kendine özgü bir yaklaşımla okuyucuya aktarmaktadır.

Moazami, eserine 1979 Devrimi'nin İslami karakteri ve Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin İslam Devrimi'ne etkisiyle ilgili tartışmaların aksine, bahse konu ülkedeki "Anarşi Dönemi"ne son veren Kaçar Hanedanlığı'nın kurulmasıyla başlamıştır. Yazar, bu çalışmasında "Aşiret Monarşisi" olarak da adlandırdığı sistemden merkezi, askeri ve bürokratik devlete geçişin Pehlevi Hanedanlığı'nın kurulmasıyla yaşandığını, 1979 Devrimi'ni sahiplenen din kurumunun merkezi bir güç olarak ortaya çıkışının da Pehlevi Dönemi'nde gerçekleştiğini öne sürmektedir. Moazami'ye göre, 1921 yılı sonrasında ortaya çıkan bürokratik devlet yapısı, İran Devrimi'yle birlikte "Teolojik Güvenlik Devleti"ne dönüşmüş ve devrimin İslamlaşması olgusu, "Dinin Devletleşmesi"ni ve buna bağlı olarak da "Devletin ve Anayasanın Kutsallaşması"ni beraberinde getirmiştir.

Kitabın giriş bölümünde yazar, eserde geçen bütün bölümlerin kısa bir özetini vererek, yöntem ve kavramsal çerçeve hakkında okuyucuyu bilgilendirmektedir. Devlet ve din arasındaki ilişkiyi devletin oluşumu ve dinin kurumsallaşması süreci üzerinden analiz eden Moazami, bahsi geçen ülkenin tarihini Batı kaynaklı kuramlar perspektifinden din ve kültür temelli bir yaklaşımla açıklamaktan ziyade; İran'da devletin ve dinin kurumsallaşma süreçleri üzerinden okuyucuya aktarmaktadır.

Kaçar Hanedanlığı'nın kuruluşunun sorgulanmasıyla başlayan eser, İran'ın günümüzdeki durumunun değerlendirmesiyle son bulmakta ve mevcut istikrarsızlıklardan hareketle, 1979'da

başlayan devrim sürecinin bölgede yeni bir siyasi sistem gelişene kadar devam edeceği hipotezini ne sürmektedir. Kitap, temel olarak İran'da devletin oluşunu, dinin kurumsallaşması ve devrimin İslamileşmesini konu alan ve bununla birlikte günümüze kadar uzanan süreçte yaşanan gelişmeleri analiz eden üç ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm, "Parçalanmış Siyasi Otoriteden Merkezi Bürokratik İktidara, 1796-1963" başlığını taşımakta olup; İran'da devletin oluşumuna odaklanmakta ve ülkenin anarşik yönetim yapısından sıyrılarak aşiret elitlerinin denetimine girdiği Kaçar Hanedanlığı'nın kuruluşundan başlamakta ve köklü siyasi ve toplumsal dönüşümlerin yařandđı Ak Devrim reformlarına kadar uzanan dönemi kapsamaktadır. Devletin tanımının yapılarak devlet ile aşiret arasındaki farkın aıklandđı, siyasi iktidarın yapısında yaşanan değişimlerin ele alınarak geçiş aşamalarının irdelendiği bu bölüm, iki alt başlıktan oluşmaktadır. Yazar, "Kaçar Devleti'nin Siyasi Otoritesi, 1796-1925" adını taşıyan ilk alt başlıktaki, kökenleri aşiret geleneğine dayanan Kaçar Hanedanlığı'nın yerel nüfuz sahipleri, diğer aşiretler, bürokratlar ve dini otoritelerle kurduğu ittifakları ele almaktadır. Ayrıca bu çalışmasının ilgili kısmında Kaçar Hanedanlığı'nın egemenliğini "Parçalı Siyasal Otorite" şeklinde tanımlamıştır. Aynı bölümün ikinci alt başlığı ise "Faydacı Bir Tampon Devlet Oluşturulması: Pehleviler, 1921-1963" şeklinde isimlendirilmiştir. Çalışmanın bu kısmında Moazami, "Faydacı Tampon Devlet" olarak isimlendirdiği Pehlevi Hanedanlığı'nın kuruluşundan Ak Devrim reformlarına kadar olan dönemde iktidar yapısında yaşanan değişimleri tartışmaya açmıştır.

"şii Ulemanın Kurumsallaşması, 1796-1963" başlığını taşıyan ikinci bölüm ise Safevi ulemasının zlmesinden (XVIII. yy'ın sonları), Humeyni'nin dini ve siyasi liderliğinin ortaya çıkışına (1963) kadar süren uzun tarihsel dönemde bir dini-politik sınıf olarak ulemanın kurumsallaşmasına sebep olan toplumsal ve siyasi faktörler üzerinde durmaktadır. Üç alt başlıktaki incelenen bu bölümün "Din Uyanış ve Resm Din Ortodoksinin Oluşum Aşaması, 1796-1892" adlı ilk başlığında, İngilizlere verilen tütün imtiyazına karşı, halk nezdinde oluşan tepkilerin ulema

tarafından yönlendirilmesiyle başlayan ulema sınıfının siyasi rolünün merkezileşme aşamaları anlatılmaktadır. “Meşrutî Devre: Ulema ve Siyasi Alan, 1892-1921” başlıklı ikinci alt bölümde ise Tütün İsyanı'na önderlik eden ulema tarafından devlete karşı geliştirilen ilk doğrudan meydan okumanın tarihsel önemi ve anayasal hareketin ulemanın kurumsallaşmasına olan etkisi üzerinde durulmaktadır. “Dinî Ahlâkın Millileşmesi ve Ulemanın Örgütsel Genişlemesi, 1921-1963” başlıklı üçüncü alt bölümünde ise Rıza Şah'ın ulus-devlet yaratma girişimleri karşısında, İran milliyetçiliğinin bir parçası olan Şiiliğin milli mezhep şeklinde örgütlenerek kurumsallaşması tartışılmaktadır. Ayrıca çalışmanın bu bölümünde, Humeyni'nin siyasi ve dini bir lider olarak ortaya çıkması ve Pehlevi rejiminin devlete hâkim olması ile ulemanın kurumsallaşması arasındaki ilişki de incelenmektedir.

Kitabın üçüncü ana bölümü ise “İslâm Devrimi'nin Oluşumu ve Sonrası, 1963'ten Günümüze” başlığını taşımakta olup; İran'da yaşanan sosyal hareketliliğin siyasallaşması, sosyo-politik hareketlerle birlikte devrimin İslamileşmesi ve devrim sonrasında devletin din kurumuyla bütünleşmesi süreci ele alınmaktadır. Devrimin gelişiminin ve günümüz İran'ında yaşanan durumun tahlil edildiği bu bölüm, iki alt başlıktan oluşmaktadır. “Toplumsal Hareketlerin ve Devrimin İslâmileşmesi, 1963-1979...” başlıklı ilk bölümde ulema ile devlet arasındaki uzlaşmazlıklardan bahsedilerek Velayet-i Fakih teorisiyle Şiiliği siyasete uyarlayan Humeyni'nin dini ve siyasi bir lider olarak ortaya çıktığı süreç irdelenmekte ve devrimin İslamileşmesi aşamasına değinilmektedir. Aynı bölümün “Çağdaş Teokrasinin İcadı: Bitmeyen Devrim” isimli ikinci alt başlığında ise devrimden günümüze uzanan süreçte Şiiliğin radikal versiyonunun devletle kaynaşması analiz edilmektedir. Bu başlıkta, dinin kurumsal gücüyle devletin siyasi gücünün anayasal çerçevede bütünleşmesi sonucunda meydana gelen teokratik cumhuriyet kavramı da detaylı bir biçimde tartışılmaktadır. İran'da yaşanan güncel sorunların teokrasi ile cumhuriyet uyumsuzluğunun çok daha ötesinde olduğunu savunan yazar, söz konusu kaotik durum sona ermeden İran Devrimi'nin de tamamlanmayacağını öne sürmektedir.

Sonuç bölümünde ise Moazami, giriş bölümündekine benzer bir biçimde kitap boyunca tartışılan genel çerçeveyi özetlemektedir. Buradan hareketle yazar, Batılı toplumlar üzerine yapılan kavramsallaştırmalardan ve teorik yaklaşımlardan bağımsız olarak Batı dışı toplumlar üzerine yapılan çıkarımları merkeze alan yöntemlerle bir çözümleme yapılmasını önermektedir. Bu bağlamda eser boyunca mevzubahis çabayı destekleyici öneriler sunan yazar, olayları kendi bakış açısıyla irdelemiş ve özgün tezler geliştirmiştir.

İran hakkında alışık olduğumuz genel önermelerden ve teorilerden farklı olarak yazarın kendi tespitlerini sunduğu yeni tezler ortaya atması, kitabın özgün yanını oluşturmaktadır. Moazami, tarihsel süreçte gücünü her geçen gün daha da geliştiren devlet ile ulema arasındaki çatışmanın aksine, taraflar arasındaki yakınlaşmalara vurgu yapmaktadır. Yazara göre ulema, Meşrutiyet Devrimi ile 1979 Devrimi'nin her ikisinde de ruhani ve siyasi liderlik rolünde dağınık sosyo-politik yapıyı toparlama ve hareketi yönetme sorumluluğunu üstlenmiştir.

1963-1979 yılları arasında gelişen toplumsal ve siyasi hareketlerin İslamlaşması, yaşanan siyasi süreçlerin sonunda gerçekleşmiştir. İran Anayasası'nda Şah'ın tanrılaştırılması ve despot rejimin İran'da ortaya çıkardığı toplumsal travma, dine olan rağbetin artmasına ve halkın "Krala karşı Allah'a" başvurmasına sebep olmuştur. Yazarın; "Dini müesses nizamın kıyısındaki mesihçi bir ilahiyatçı tarafından yönetilen, baskın olarak seküler bir kitle isyanı olan İran Devrimi, sonunda güç dengesi kayınca modern militan, teokratik ve mesihçi cumhuriyetini üretti." şeklindeki tespiti, tarihsel sürecin geldiği noktayı açıklayıcı mahiyettedir. Bahse konu olan tanımlamasıyla Moazami, bir yandan dinin devletleşmesi aşamasını derinlemesine analiz ederken; diğer yandan da kutsal-seküler ikileminin meydana getirdiği yönetsel gerilimlerden ve çelişkilerden yola çıkarak din devleti olgusunun ve İslam ile Cumhuriyet sentezinin geleceğini problemlili görmekte, devrimin nihai sonuca ulaşabilmesi için bu sorunların aşılması gerektiğini dile getirmektedir.

Rejim karşıtı muhalif tavrı sebebiyle 1990 yılında ülkesinden ayrılarak ABD'ye yerleşmek zorunda kalan yazar, devrimin İslamileşmesinden dolayı duyduğu hayal kırıklığıyla ilişkilendirilebilecek olan muhalif duruşunu açıkça eserine yansıtmaktadır. Bu kapsamda Moazami, kitleselliğiyle tüm İran halkına mal olan devrim sürecinin dini bir azınlık tarafından sahiplenilerek İslami ideolojiye hapsedilmesini eleştirmekte ve buradan hareketle, tamamlanmadığını iddia ettiği devrimin, şartlar olgunlaştığında içinde bulunduğu çelişkilerden sıyrılarak tamamlanacağını savunmaktadır. Neticede Devrimin 40. yıldönümünü yaşayan İran'da; siyasal, toplumsal ve kültürel manada öngörülebilir bir değişim veya yeni bir karşı devrim ihtimali gibi olguların çok daha ötesinde, devrimi tamamen yok sayarak halen bitmeyen 1979 Devrimi'nin form değiştirerek sonlanması gibi iddialı bir tezi savunan Moazami'nin söz konusu eserinin İran merkezli tartışmaları devam ettireceği aşikârdır.